

**Віктор
ДОМОНТОВИЧ**

Напередодні

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2023

УДК 82.09:821.161.2

Д66

Серію «Рідне»
засновано у 2020 році

Художник-оформлювач
К. Дацюк

У виданні збережено авторський варіант правопису

ISBN 978-966-03-9439-1
(Рідне)
ISBN 978-617-551-486-3

© К. Дацюк, художнє оформлення,
2023
© Видавництво «Фоліо», марка серії,
2020

САМОТНІЙ МАНДРІВНИК ПРОСТУЄ ПО САМОТНІЙ ДОРОЗІ

ВІНСЕНТ ВАН ГОГ (1833—1890)

Біографічна новеля

I

Бідна країна. Болотяна низина. Пустоші, порослі чагарником. Кривий сосняк.

В нерухомій воді дренажних каналів відбивається туманна слизота неба. Прямі лінії каналів чітко, як графічна схема кресленика, прорізають низьку площину болотяної країни. Темніе худорлявий сосняк. За сірою дощовою сіткою чорними велетнями підносяться лискучі вежі млинів з кістяками крил, простертими в знебарвлену каламуть простору.

Рудаві плями коров полум'яніють на тлі зеленої міді лук. В невеличких садах, стиснених каменем стін, на масних грядках угноєної землі пишаються в своїй урочистій вроді дбайливо плекані тюльпани з їх холодними й чистими барвами.

Його превелебність домініус Теодорус ван Гог, протестантський пастор в Гроок-Зіндерті, невеличкому селі Брабанту на самій межі бельгійського кордону, зберігає завжди в своєму поведженні з парафіянами поважний вигляд. Сповнений самовизнання, свідомий своєї священницької гідности, він тримається дуже респектабельно й імпозантно. Довгий чорний сурдут, застебнутий на темні гудзики, білий комірець, круглий капелюх!.. Але — що робити? — він майже зовсім позбавлений проповідницького дару, з нього жаден промовець, і тому ціле життя

своє він лишатиметься пастором у маленьких і бідних сільських парафіях.

Родині, що з року в рік зростає, доводиться жити на дуже скромні достатки, завжди відчуваючи тиск матеріальної скрути. Нічого зайвого. Жадних легких витрат. Кожен гріш на суворому обліку. Усе стиснено. І все ж таки дім ведеться з великою упорядкованістю, в наполегливих зусиллях, майже з екзальтованою ретельністю. Чистота, що викликає подив. Блиск ладу. Нестатки, що стверджують себе як добробут.

З шістьох дітей сільського пастора Вінсент найстарший. Уже з дитинства він виявляє важку вдачу. Він дикий і замкнений, нерадісний, сутінковий. Поглинений собою, він тримається осторонь од інших дітей. Він не галасує. Насамоті блукає по полях. Довгі години мовчки простоює на березі річки або каналу, роздивляючись, як пралі перуть білизну. Від річки він іде на село, щоб з такою мовчазною зосередженістю спостерігати роботу ткачів.

Широкі штанці залатані на колінцях. З розрізу ззаду трикутником стирчить край сорочки. На ногах у нього червоні вовняні панчохи й дерев'яні черевики. Вони великі, важкі й незграбні, ці черевики, але в них всередині можна видовбати діру, встромити перо або вітрильце й пускати, замість кораблика, на чорній воді дренажної канави. Вінсент часто робив так, хоч це й було йому суворо заборонено.

Стукочучи своїми дерев'яними черевиками по камінні бруківки, він біг до матері, яка сиділа на стільці перед входом до дому й, тулячись до колін, задивлявся, як швидко миготіли в її руках металеві спиці і химерні взори брабантського мережива білими струмками піни збігали вниз по вбранню з її терплячих, теплих і лагідних рук.

Він досягає 16 років, не виявивши ні виняткових здібностей, ні особливих нахилів. Час знайти для нього якусь

професію!.. Один з його дядьків домігся великих успіхів у торгівлі картинами. Перепродавши своє комерційне підприємство, картинну галерію, засновану ним в Ля-Е (Гаазі) відомій паризькій фірмі Гупіль, він живе з тих пір, як рантьє, у власному маєткові. Багата й незалежна людина, він має багато грошей, власний дім, коні, карету.

Чи не годилося, щоб і Вінсент пішов тим самим шляхом, що й його дядько, присвятив себе торгівлі картинами? Що кращого можуть залагодити батьки для свого сина за цієї ери, яка на пишному фасаді свого часу золотими літерами пише сакральні слова: «комерція й індустрія»?

Пан Терстеєг, директор філіялу в Ля-Е, згоджується прийняти Вінсента продавцем.

В межах вузького родинного кола відбулося скромне свято. Гості вітали Вінсента. Він сидів за столом разом з дорослими в новому вбранні, що ще зберігало пах кравецької майстерні, напружений і розгублений.

Дядько поцілував Вінсента в чоло й сказав:

— Тепер, юначе, для тебе принаймні забезпечений шматок хліба, здобутий власною твоєю працею. Тепер ти зможеш сам прогледувати себе. Ти повинен почувати себе щасливим, чи ж не так?

— Так, я щасливий! — безпомічно прошепотів зніяковілий юнак.

На службі в фірми Гупіль Вінсент виявив себе, як добрий продавець, сумлінний в виконанні своїх обов'язків. Пан Терстеєг хвалив його: кметливий, точний, ревний. Протягом кількох років він здобувається на те, що починає одержувати 50 франків на місяць.

Але щасливий від того він не став. Ля-Е, Брюссель, Лондон, Париж! Фірма Гупіль, поважна фірма з великим торговельним обігом, має скрізь свої філіяли. Змінювались міста, змінювались директори, змінювались філіяли, доля Вінсента від того не змінювалась. Директори філіялів

могли бути суворі, педантичні, в'їдливі, або, навпаки, м'які, ласкаві й поблажливі, Вінсент лишався той самий. Він не уявляв собі, щоб щось могло бути інакше. Він корився, бо все було так, як було. Він бачив світ таким, яким визначили його йому батьки на пораду дядька.

З дня в день Вінсент лишався прикутий до прилавка. З ранку до пізнього вечора він був на ногах. Він міг почувати себе стомленим, знемогти, тремтіти від люті, зненавидіти себе й цілий світ. Сповнений внутрішньої тривоги й невгамовної нудьги, він міг вищати, як заблуканий пес, в глухій самоті своєї комірки під дахом, куди його загнали, щоб він мав лігво, куток, де спати, але що з того?

Його муштрували. Од нього вимагали, щоб він був люб'язний, послужливий, постійно привітний до всіх і кожного. Він не належав собі. Він не уявляв собі, що він міг би бути собою. Бути собою, — що це значило? Цього він не знав і найменше. В спазмі примушеної посмішки, в машкарі зобов'язаної приязні, новітня «людина, що сміється», продавець у крамниці, він був жертвою модерних компрачикосів.

Іноді він не витримував. Відчуваючи себе нездібним зносити далі тягар, накладений на нього, надмірність знущання, він тікав. Він тікав до батькового дому — останнє його пристановище протягом цілого його життя.

Деякий час він перебував дома. Тоді, піддаючись умовам ролі, він знов повертався до збриднілої праці і знов кидав. Задля чого повертався і задля чого кидав? Цього він ще не знає.

Він не певний себе. Він ще не знає, де, як і в чому мусить ствердити себе.

Йому 20 років. З Брюсселю його переводять до Лондону, і це означає для нього велике підвищення. Він дуже гордий з того. На нього вважають, з ним рахуються! В ієрархії службовців фірми Гупіль він уже не ніщо, а щось! У нього

прокидається віра, що, може, справді праця в фірми Гупіль, торгівля картинами, то й є правдиве його життєве покликання.

У нього є перспективи. Торгувати картинами, стати заможним буржуа, комерсантом, з продавця в фірми Гупіль засновником власного підприємства, — чому ні? Він фантазує. Він матиме лаковану карету, елегантнішу за дядькову, коней — справжніх арабських, дім — кращий і більший, ніж той, що його має дядько в своєму маєткові.

Він мусить одягнутись, як справжній комерсант. Він купує собі високого круглого капелюха, якого носять ділові люди з Сіті, золотого годинника, модні рукавиці кричущого цитринового кольору.

Годі тулитися по убогих комірках під дахом. Він винаймає собі кімнату з блакитними шпалерами й зеленим бордюром. На стінах кімнати він вішає гравюру з «Ангелюса» Мілле, малюнки Мейссоньє, картину Еміля Бретона.

— Життя чудесне і багате!.. Це твій дар, о великий Боже!.. — пише він у листі до свого молодшого брата Тео, з яким він відтоді починає стале листування.

Блакитна кімната, блакитні мрії, блакитний світ. Вінсентові здається, що він домігся того, чого повинен був прагнути. Він виправдовує сподівання батьків. Так, він стане зовсім такий самий, як і його дядько.

Певне, що йому для повноти здійснення добробуту й достатку годилося б одружитись. До одруженого молодого чоловіка зовсім інше ставлення, ніж до якогонебудь парубка. Це надає людині поважності, певности, солідности.

Блакитна кімната, золотий годинник, лискучий циліндер з твердими крисами, цитринові рукавички, прогулянка в неділю по обіді під руку з молодою й гарною дружиною по алях парку. Мерезивом габована блакитна парасолька

кладе м'який відблиск на юне обличчя жінки, в яку він ніжно їй віддано закоханий.

Він не шукає надто довго, він не чекає на якунебудь особливу нагоду. Свій вибір він спиняє на панночці Урсулі Льюер, доньці своєї мешканевої господині, репрезентативної дами, яка здає кімнати для клерків і, окрім того, утримує ясла для немовлят при «Домі для підкидьків».

Дівчина на перших порах охоче йде назустріч Вінсентові й охоче відповідає на його залицяння. Зустрічі на східцях. Задута свічка й раптова п'янка в коридорі. Шепотіння в кутку. Пристрасні клятви. Смішки. «Ха-ха-ха! Хі-хі-хі!» Їй подобається гра в кохання.

Дівчина не відмовляється бавитися в кохання, і у Вінсента витворюється ілюзія, що вона так само залюблена в нього, як і він в неї. Він п'яніє від любови, мліє, втрачає притомність, не володіє собою.

В циліндрі, сурдуті, хрещатих ясних панталюнах, з золотим годинником у строкатій камізельці, тримаючи в руці рукавиці, Вінсент урочисто освідчується. Але Урсула рішуче одкидає зроблену їй пропозицію. Вийти за нього заміж?.. Вона не має жадного наміру зробити це. Вона шукає першого-ліпшого приводу, щоб відмовити. Вона каже Вінсентові, що вона вже заручена і в неї є наречений.

Відмовлення вразило Вінсента. Воно потрясло його. Спобило, як удар блискавки. Але він ще не втрачає надії. Він продовжує благати дівчину. Він сподівається переконати її, зламати її опір. Він благає, лютіє, плаче. Між ним і нею доходить до несамовитих, страшних, катастрофічних сцен.

Дівчина уперта.

— Ні, ні, ні! — вона тупає черевиком і, грюкнувши дверима, зникає за порогом своєї кімнати.

В одчаї, потрясений, Вінсент кидає Лондон і їде до батьків.

Додому він приїхав чорний, як земля. Він похмурий і роздратований, як ще ніколи. При найменшому приводі й без жадного приводу він спалахує нестримним гнівом. Він замикається в своїй кімнаті, майже не виходить з хати, майже не доторкається їжі й пише безмежно багато, без перерви, курить.

Людина — міра всіх речей. Але коли речі переступають всяку межу людської міри? Коли нелюдський, безмірний біль пронизує людину? Коли в людині не лишилося вже нічого людського, нічого за людською мірою, що тоді? Як тоді?

Можливо, нам нелегко сприйняти його почуття, зрозуміти його переживання в цей період! Невдале освідчення в коханні, розбите серце в двадцять років? Але який молодик не переживав цього, у кого вже тричі не бувало розбити серце в цьому віці?

Так є звичайно, але так не є з ним. Він людина суцільної натури. Вінсент ван Гог людина крайніх становищ. Він людина кінцевих, безкомпромісових ситуацій. Він знає лише «або-або», ніколи «і-і». Він не шукає узгоджень. Він не залагоджує, а розсікає, розрубє. Хоча б це було власне його серце, власне його тіло, власне життя.

Любовна поразка приходить для нього як суцільна катастрофа. Він переживає кризу. З своїх життєвих рахунків він скреслює все те, чим він жив досі, він перекреслює все своє попереднє життя. Він більше ніколи не мріятиме ні про лаковану карету, ані про свій дім, про те, щоб стати добрим буржуа, торгувати картинами або полотном чи рибою, бути таким, як його дядько. Більше ніколи в житті він не носитиме лискованого циліндру.

Разом з поразкою в любові в ньому прокидається огида до дальшої праці, нехить до торгівлі, служби, професії продавця. Витворюється своєрідний психологічний поріг, через який він ніколи не зможе переступити. Виростає

стіна, в якій він не знайде жадного проходу. Минуле затемнюється.

Ворожий до минулого, гидуючи з сучасного, окрадений щодо майбутнього, він живе без споминів, але й без надій. Індивідуальна воля губить свій розум супроти становища, в якому він опинився. Він ніколи не переборе того, що сталося. Він житиме під примусом, без можливості вільного рішення або вибору.

Перша поразка в любові вичерпала його назавжди, позбавила сил для відродження. Вона визначила для нього весь дальший тип його любови. З тих пір любити означатиме для нього лише одне: зазнавати поразки. Усі дальші його кохання стануть досвідами любовних поразок. Любити це й значить: бути нещасливим.

Бувають люди остаточних потрясень, він належить до їх числа. Він примушений почати своє життя знову. Вмерти й народитися вдруге. З Лондону від директора тамтешнього філіялу, Вінсентового шефа, приходить лист. Шеф викликає його повернутись, але батьки вагаються. Вони не наважуються відпустити Вінсента самого. До Лондону він їде з сестрою, давши обіцянку, що він не робитиме ніяких спроб побачитися з Урсулою.

Але що таке слова, що таке обіцянки й запевнення супроти любови, яка поглинула його цілком?

Свою подорож до Лондону, перебування в Англії він використовує, щоб зустрітися з дівчиною, яку він кохає. Він її бачить. Він говорить з нею. Але все ні до чого.

Урсула знає лише одну відповідь:

— Даремно настоювати!.. Покиньте!..

Покинути?.. Якби це було можливо!..

В родині відчувають щирий жаль до нещасливого юнака. Батьки хотіли б допомогти юнакові. Чи не слід було вирвати Вінсента з Лондону?.. Заходами дядька, Вінсента в жовтні 1875 року переводять у Париж до централі.

Батьки сподіваються, що зміна місця й обставини, службове підвищення принесуть Вінсентові користь. Мавши добру посаду, поглинений новими враженнями, можливо, він забуде про Урсулу. Любовний сум мине, і він знов поверне собі внутрішню рівновагу.

Поверне рівновагу? Забуде про дівчину? Уже наприкінці другого місяця, в грудні, він не витримує. Буря його несе. Він виринається з Парижу, їде ще раз до Лондону, щоб ще раз зробити спробу. Однак Урсула категорично відмовляється бачитися й говорити з ним.

Нещасний юнак повертається до Парижу розгублений, прибитий, в цілковитому одчаї. Щось тріснуло в ньому, щось всередині урвалося. Він остаточно вибитий з колії.

Він живе, агонізуючи. Не живе, а животіє. Знемагає. До праці він цілковито нездібний. Як службовець, він стає зовсім неможливий. Він не відчуває й найменшого інтересу ні до праці, ні до Парижу. Дуже часто він зовсім не приходять на роботу або, з'явившись на мить, зникає без сліду.

Він живе немов очманілий, в безбарвних присмерках, відсутній, сповнений глибокого суму. Єдине, на що він ще здібний, це блукати по Лувру. Він переходить по залах, з залі до залі, від картини до картини. Але й це не може розважити його, не приносить йому ні відради, ані втіхи.

На запитання батьків централю відповідає:

— Вінсент не надається бути продавцем! Перед Різдвом, не питаючи дозволу, не беручи відпустки, він їде додому й лишається до січня.

Коли на початку січня 1876 р. він повернеться до Парижу, фірма Гупіль (тепер Буссо й Палядан) скористається з цієї нагоди, щоб відмовитися від його послуг.

Між паном Буссо й Вінсентом відбувається розмова.

— Чи можу я гадати, що я лишатимусь на роботі цей рік? — запитав Вінсент пана Буссо при зустрічі!

Але Буссо заявив йому:

— З першого квітня ви можете вважати себе вільним. Будьте вдячні за те, чого ви мали змогу навчитися в нашій фірмі.

Вінсент не перепрошує.

Прийшла весна, березень. М'який вітер приносить солоний пах моря. Промені сонця ніжною долонею жінки пестили йому обличчя. Синява димка затягала далечінь Сени. Кам'яні мости, втрачаючи свій тягар, тремтіли в коливаннях блакитного світла.

Вінсент нездібний витримати свій одчай і свою нудьгу. Нікого не попередивши, нічого не сказавши, він раптом виїздить до Голляндії. Щось всередині штовхає його прийняти рішення, й воно остаточне.

Вдома він каже:

— З мене жаден крамар!

У нього погляд затравленого звіря. Ґрунт вислизає з-під його ніг.

Батьки прикро вражені, але їм здається, що не все ще загублено. Вони сподіваються, що їм пощастить переконати Вінсента й перепросити фірму за необачний вчинок невірноваженого юнака. Але централь категорично відмовляється тримати Вінсента у себе на службі, навіть коли дядько клопотатиметься за свого небожа. Вони пишуть найчемніші листи, але... Усе лишається без змін.

Родині стає ясным: становище з Вінсентом заплуталося як ніколи ще досі.

Вінсент переступив через поріг свого 23 року. В минулому за ним сім змарнованих років, в прийдешньому жадних перспектив на улаштоване майбутнє. Вінсент не має жадної освіти, жадного практичного досвіду, ніякої професії.

Як важко людині пізнати себе й як ще важче відкрити в собі правдиве своє покликання. Понад півтора року, з липня 1874 року до березня 1876 р., тривала агонія.

ЗМІСТ

САМОТНІЙ МАНДРІВНИК ПРОСТУЄ ПО САМОТНІЙ ДОРОЗІ. ВІНСЕНТ ВАН ГОґ (1833—1890). <i>Біографічна новеля</i>	3
РІЗДВЯНІ ЛИСТИ ВІНСЕНТА ВАН ГОґА	112
НАПЕРЕДОДНІ (<i>Гракх Бабеф</i>)	116
ФРАНСУА ВІЙОН (1431—1463). <i>Фрагмент повісти</i>	161
<i>Розділ I. Янголи й поети</i>	161
<i>Розділ II. Яблука й пурпур</i>	170
<i>Розділ III. Шляхи падінь і піднесень</i>	183
<i>Розділ IV. Повстання</i>	191
<i>Розділ IV. Путі й перепуття</i>	208
«МОВЧУЩЕ БОЖЕСТВО». <i>Біографічна повість</i> <i>про Марка Вовчка</i>	221
Мовчазність	221
«Люди покривджені»	222
В пансіоні	226
«Малесенький соловейко»	228
Після пансіону. В Орлі у тітки	229
«Вертоград запечатлінний»	231

Ясність	234
Він (Опанас Маркович). В Калужинцях на Пирятинщині	235
Старосвітська гостинність	237
Філантропи	240
Кирило-методіївці	241
В Орлі. Перші дні	247
ЧЕМНІСТЬ (3 циклу «1921 рік»)	250
ВІДЬМА (3 циклу «1921 рік»)	255
КУРОРТНА ПРИГОДА	263
Я Й МОЇ ЧЕРЕВИКИ (3 циклу: Дрібні оповідання. «Життя, як воно є»)	275
ДИВНА ІСТОРІЯ (3 циклу: Дрібні оповідання. «Життя, як воно є»)	280